

A nyílt hozzáférésű (Open Access) folyóiratok citációs hatóereje

A tudományos kutatók egyre növekvő mértékben olvassák a nem hagyományos forrásokat és hivatkoznak is rájuk. A hagyományos citációs gyakorlat objektumai, a monográfia, a folyóiratcikk és a konferencia-előadás korábbi „szentháromsága” mellett a hálózaton is elérhetővé válnak a tudományos közlés egyéb módjai, például a kutatási beszámoló, vagy a szürke irodalom különféle instanciái. A szerző kiindulópontja, hogy a kutatási tevékenység egyik gyökeresen új eleme, a nyílt hozzáférés (Open Access = OA) növeli a láthatóságot és a tudományos hatást, közkeletű idegen szóval az impaktot. A továbbiakban áttekinti a vonatkozó szakirodalmat, vizsgálja az OA kibontakozását, hangsúlyozottan a könyvtár-informatikai diszciplínára összpontosítva. (Közbevetőleg meg kell itt jegyezni, hogy az OA rövidítésnek egyelőre nincsen magyar megfelelője a szakirodalomban: felvethető például a nyílt hozzáférésre utaló rövidítés *NYH*, vagy játékosabb *NYIHO* formában, illetve a nyílt elérésből derivált *NYEL* – mi mindenestre a továbbiakban maradjunk egyelőre az OA-nál. – A ref.) A nyílt hozzáférésnek a tudományban két fő útja van: az OA-folyóirat (*arany út*), illetve az önarchiválás, a tematikus vagy intézményi repozitórium révén (*zöld út*). A nyílt hozzáférésű folyóiratok száma több mint 2500. Az önarchiválást pedig, a korai ellenállást föladván, a kiadók több mint 90 százaléka engedélyezi. A könyvtár-informatika két neves központi tárolóhelye, repozitóriuma a 2002-ben alapított dLIST és a 2003-ban született E-LIS. A nyílt hozzáférésű anyagok fő aggregátora a 2005 óta működő DL-HARVEST, amely a forrásokat összegyűjti és szolgáltatja. A könyvtár-informatikai szakirodalom sajátossága a fragmentált elérés, azaz a releváns tudományos munkák elszórva rejtőznek az adatbázisok tömegeiben, ezért a begyűjtésnek a szakma számára különösen nagy a szerepe.

Az OA-periodikák nem feltétlenül új alapításúak. Számos régi folyóiratot is online elérhetővé tesz-

nek, elsősorban az utolsó köteteket, de sok periodika teljes állománya már online elérhető. A kutató-szerző számára a legfőbb tényező a kutatás hatása. Ha úgy látja, hogy kutatásának hatóereje növekszik az OA hatására, akkor nem habozik nyílt hozzáférésű eszközt igénybe venni. A tudományos folyóiratok világhálón való elérése, a bennük megjelenő cikkek, tanulmányok hatásfokának mérése újfajta mérőeszköz bevezetését tette szükségessé, még akkor is, ha az elektronikus források hivatkozásai a szerző véleménye szerint hatásában hasonlóak a publikált művek bibliográfiai hivatkozásaihoz. A hivatkozási mérőszámok közötti korreláció a cikkek hasznosságának mérőszáma, a citációs impakt, hivatkozási hatásjelző. A hivatkozási hatásjelző mindig csupán az adott területen belül alkalmazható érvényesen.

Közismert tudományometriai tény, hogy az impakt, a hatásfok mérése történhet az egyes cikkek szintjén, de történhet a folyóiratok szintjén is. A cikk-központú megközelítés pozitív korrelációt mutat az OA és a cikk idézettsége között, azaz a kutatások a nyílt hozzáféréssel olvasható cikkek erősebb citációs hatását mutatták ki. Az OA hatásának a mérése nem úgy történik, hogy összevetjük a nyílt hozzáférésű és a nem nyílt hozzáférésű folyóiratok impaktfaktorát, hanem úgy, hogy összevetjük *ugyanabban a* (nem nyílt hozzáférésű) *periodikában* megjelenő nyílt elérésű és nem nyílt elérésű cikkek hivatkozási számát. A legbiztosabb persze az az eljárás, amikor az adott folyóirat egyazon fűzetében lévő cikkek idézettségi számát vetjük össze. Annak ellenére, hogy megnőtt az OA révén azonnal elérhető tudományos tanulmányok száma, ma még csupán a cikkek 20 százaléka nyílt elérésű.

Korábban az Open Access folyóiratcikkek hivatkozási hatástényezőjét a *Web of Science (WoS)* adatai alapján mérték. 2004-től a WoS mellé két, citációs adatokat közlő adatbázis is piacra került: az *Elsevier* cég *Scopus* c., illetve a *Google* cég

Google Scholar c. adatbázisa. Ezek a lektorált folyóiratok hivatkozásai mellett a webes források hivatkozásait is feldolgozzák. Meglepő lehet, hogy a WoS és a Scopus, illetve a WoS és a Google Scholar hivatkozásainak átfedése a vártnál kisebb – azaz örvendetesen nagy számban közölnek olyan hivatkozást, amelyet a citáció ősforrása, kútfeje, a Web of Science nem. A Scopus a könyvtári-informatikai (LIS) szakirodalomból 26%-ban vett föl olyan cikkeket, amelyek a WoS-ban nem szerepelnek. A Google Scholarban unikális, a WoS által nem közölt citációk aránya pedig hozzávetőleg 21%-ot tesz ki.

A vizsgálatok szerint – mint említettük – ma a kutatók mintegy 20%-a használja a webet láthatóságának növelésére, elérhetőségének fokozására, és publikált műve hatástényezőjének növelésére. A megnövelt elérés nyilván megnövelt hatást eredményez. A nyílt hozzáférés azonban önmagában nem vezet több idézéshez, csupán megnöveli a tudós olvasók táborát, akik majd döntenek a munka minőségéről.

Az első tanulmányt, amely a tudományos kommunikációban az elektronikus folyóiratok hivatkozási hatásával foglalkozott, *Harter* és *Kim* tette közzé 1996-ban. Az 1993–1995 közötti időszak 39 e-folyóiratát vizsgáló cikk szerint a hivatkozások csupán 2%-a hivatkozik e-forrásra, és mindössze 0,2% online folyóiraatra – vagyis abban a korai időszakban az online folyóirat hatástényezője a zéróhoz közelített. Az OA-periodikák tudományos vizsgálata az ezredforduló körül kezdett erőre kapni. Egy 2001-ben megjelent vizsgálat szerint a számítógép-tudományban, ahol az elsődleges közzététel forma a konferencia-előadás, az online cikkekre való hivatkozás száma (7,03%) már megelőzte a nyomtatott cikkekre való hivatkozás számát (2,74%). Egy másik tanulmány szerint a pszichológiai folyóiratok hatástényezőjét az online elérés növeli. Amikor a papíralapú folyóiratok elektronikus formában is megjelentek, impaktfaktoruk 2%-os növekedéstől egészen 254%-ig emelkedett.

Az online elérhetőség az egyes tudományágakra is eltérő módon hat. Egy 2004-es vizsgálat szerint, amely négy, a „preprint-kultúrában” otthonos – tehát az OA eszméjétől nem idegen – tudományág (filozófia, politika, matematika, elektronika) folyóiratainak hatását kutatta nyílt hozzáférésű és nem nyílt hozzáférésű mintán, a korlátozás nélküli cikkek hivatkozási hatásjelzője egyértelműen nagyobb. A kemény és puha tudományok művelői között is van különbség, mégpedig aszerint, hogy

a természettudományi kutatók gyorsabban alkalmazkodtak az elektronikus publikálás módjainhoz kutatási eredményeik terjesztésére, mint a társadalomtudomány és humaniora területén dolgozó kutatók. Arányosan több OA-cikk van a természettudományban, mint a társadalomtudományban. *Tonta* kutatása pedig kimutatja, hogy az egzakt tudományok nyílt elérésű cikkeinek magasabb a hivatkozási tényezője, több hivatkozást kaptak, mint a humán tudományok OA-cikkei.

A társadalomtudomány inkább könyvközpontú, a természettudományi területek jellemző közege a folyóiratcikk. Míg a természettudományban a folyóiratcikk tesz ki az összes hivatkozott publikáció 90%-át, a társadalomtudományban az összes citált publikáció 90%-a monográfia.

Itt térünk rá a tanulmány tulajdonképpeni szűkebb tárgyára, a könyvtár-informatikai vizsgálatra. Egy korai tanulmány az 1994–1996 közötti időszakra vonatkozóan mérte fel az internetalapú források hatástényezőjét – mindössze 7,5% hivatkozott online forrásra, s az összes hivatkozásnak csupán 1,13%-a utalt elektronikus forrásra. Természetesen az e-forrásokra való hivatkozás a könyvtár-informatikai szakirodalomban is folyamatosan növekszik. Egy 2002-ben végzett vizsgálat szerint a cikkek több mint a fele már tartalmazott elektronikus forrásra való hivatkozást, és kb. 16%-a az összes hivatkozásnak e-forrásra történt.

Egy 2003-ban közzétett, 46 könyvtár-informatikai folyóiratot elemző tanulmány szerint a hagyományos hivatkozások száma ekkor már elmaradt az online citációktól. A vizsgálatot a Web of Science társadalomtudományi indexében (SSCI) végezték, majd a Google-keresővel megismételték a vizsgálatot. Az e-hivatkozások 42%-a webes forrásból, illetve elektronikus oktatási anyagból származott.

2004-ben *Smith* 10, az ISI által feldolgozott könyvtártudományi folyóirat hivatkozásait vizsgálta, különös tekintettel az e-folyóiratokra mutató utalásokra. Megállapította, hogy az e-folyóiratokhoz vezető linkek 60%-a folyóiratcikkhez vezető kapcsolódás. *Smith* a folyóiratok hatásjelzésére új mérőszöveget javasol, a Web Impakt Faktort. A mérőszámot úgy kapjuk meg, ha egy webszámra mutató linkek számát elosztjuk a webszám oldalainak számával.

2006-ban megjelent tanulmányukban *Kousha* és *Theilwall* 282 teljes szövegű, 2000-ben publikált könyvtár-informatikai cikk hivatkozási utóéletét vizsgálta négyéves metszetben. A Google segít

ségével 2004 szeptemberében egy héten keresztül folytatott mintavétel szerint egy hét alatt a cikkekre 3045 link mutatott. A linkek 82%-a angol nyelvű, a citációk 60%-ban szövegformátumúak voltak. A hivatkozások 50%-a a forráscikk megjelenése után egy éven belül készült. A hivatkozások 43%-a tudományos jellegű URL hivatkozás volt. A legtöbb URL hivatkozás (20%) e-folyóíratra történt.

A vizsgálatokból levonható, hogy a könyvtár-informatikai e-periodikák elérhetősége növeli a weben a láthatóságot. Az OA aránylag gyors módja a kutatások közzétételének; a webhivatkozások száma folyamatosan nő. Egy egyszerű webhivatkozási mérőszám, a hivatkozási hatásjelző

(citation impact) a cikkek hasznosságáról tájékoztat. A hivatkozási hatásjelző mint hivatkozásalapú mérőeszköz nem az egyetlen módszer a citációs elemzésben, de előtörténete jelentős a tudomány-metriai kutatásban. Ennek a módszernek a webre alkalmazott megfelelőjét az informatika újabb területeként webometriának hívják. A webometria nemcsak a hivatkozási hatásjelző mérését jelenti, hanem általában a hálózati kommunikáció vizsgálatában kvantitatív módszereket alkalmazó kutatást is.

/NANA, Turk: Citation impact of Open Access journals. = New Library World, 109. köt. 1–2. sz. 2008. p. 65–74./

(Bánhegyi Zsolt)